

אוניברסיטת בר אילן

"החלום ושברו" -

גירושין בגיל צעיר בחברה הציונית-דתית בישראל

חן צבן

עבודה זו מוגשת כחלק מדרישות לשם קבלת תואר מוסמך בבית

הספר לחינוך של אוניברסיטת בר אילן

תשע"ט

רמת גן

תקציר

מחקר זה עוסק בנישואין ובגירושין של צעירים מהחברה הציונית-דתית שהינה בעלת מאפיינים של חברה אידאולוגית קולקטיביסטית (Gross, 2013). זאת, על רקע עלייה בשיעורי הגירושין בקרב קבוצת גיל זו בשנים האחרונות, שלא זכתה לתשומת לב בספרות המחקרית. מטרת המחקר הינה לבחון מה מוביל זוגות בני הציונות הדתית להתגרש בגיל צעיר לאחר מספר שנות נישואין מצומצמות. לאור זאת, שאלת המחקר בחנה את ההשפעות הייחודיות של הדת, החברה הציונית-דתית והחינוך הממלכתי-דתי על צעירים בני הציונות הדתית שבחרו להתגרש בגיל צעיר.

גירושין מוגדרים בספרות באופן פורמאלי כ"סיום הנישואין על פי חוק", וכדרך לפתרון סכסוכים בחיי משפחה שלא ניתן עוד לשאתם. הגירושין מתוארים כמשבר כתוצאה מאובדן בן הזוג, אובדן דרך החיים ואובדן של חלקים מהעצמי שנבנו מתוך הקשר עם בן הזוג (לבני, 2000).

בספרות מתוארים גורמים שונים אשר מובילים לפירוק נישואין, בהם היבטים כלכליים ודמוגרפיים (Lehrer, 2008; Glenn, Uecker, & Love, 2010), מגדריים (Amato, 2010; Greenstein & Davis, 2006), דתיים (Greenstein & Davis, 2006), בין-אישיים (Amato, 2010; Amato & Hohmann-Marriott, 2007). בין הסיבות לגירושין מופיעים יחסים קונפליקטואליים (Karney & Bradbury, 1995; Kelly, Fincham, & Beach, 2003), הבדלים אינדיבידואליים (Birditt, Brown, Orbuch, & McIlvane, 2010; Caughlin, Huston, & Houts, 2000; Huston, 2001), אופי הזוגיות וחי המין (Dzara, 2010). מכלול הגורמים משפיעים גם אחד על משנהו (Amato, 2014; Sweeper, 2013).

שיטת המחקר

על מנת לבחון את תופעת הנישואין והגירושין בגיל צעיר בחברה הציונית-דתית נערכו 11 ראיונות עם קבוצת נבדקים בני הציונות הדתית, שהינם בוגרי החינוך הממלכתי-דתי שהתגרשו לפני גיל 29. לשם הבנת פרשנותם של הנחקרים שחו את התופעה, נבחרה שיטת מחקר בעלת אופי איכותני, אשר משקפת הנחות רחבות הקשורות אלו באלו אודות אופייה של המציאות הנחקרת (שקדי, 2003). שיטה זו מייחסת חשיבות למשמעות הדברים של הנחקרים בעיניהם (צבר בן-יהושע, 1995), כך שבעזרת חשיפת תפיסותיהם של הנבדקים ניתן לאתר ולהבין תהליכים פנימיים שלרוב אינם גלויים לצופה מבחוץ. במחקר זה נגענו ברבדים עמוקים יותר של הידע, על מנת לבדוק מהם

הגורמים אשר מובילים צעירים ציוניים דתיים להתחתן, מהם הקשיים שהם חווים בחיי הנישואין, ולבסוף אילו גורמים ייחודיים לאוכלוסייה זו משפיעים על ההחלטה להתגרש.

ניתוח החומרים שנאספו במחקר הנוכחי נעשה בשיטת ניתוח תוכן (Content Analysis) ע"פ גרוס (1995). ההיגדים (המילים) שימשו כחידות ניתוח ונעשה חיפוש אחר נושאים ודפוסים דומים שחוזרים על עצמם במטרה לזהות קטגוריות וקשרים בין הקטגוריות (גרוס, 1995, 2002).

תהליך ניתוח הנתונים כלל מספר שלבים; תחילה אותרו מילים ומשמעויות מתוך ההיגדים והמילים שעלו בראיונות, ובהמשך נבחן הקשר בין המשמעויות שלהם בתוך הטקסט במטרה ליצור קטגוריות זמניות ראשוניות (קסן וקרומר-נבו, 2010). בשלב השני נעשה ניתוח ממפה בו נבחנו היחסים בין הקטגוריות לבין עצמן ובין קטגוריות לתת-קטגוריות, תוך זיהוי ואיחוד קשרים ליצירת היררכיה בין קטגוריות (Denzin & Lincoln, 2011; Glaser & Strauss, 1967). לבסוף אותרה קטגוריית על, המשפיעה ומזינה את הקטגוריות האחרות והמוצגת במודל תיאורטי, הקושר בין הספרות המקצועית לתיאוריות ידועות ורלבנטיות למחקר הנוכחי.

ממצאי המחקר

מניתוח הראיונות עלה כי הנחקרים מצביעים על שלושה גורמי סוציאליזציה אשר השפיעו באופן משמעותי על עיצוב חווית הנישואין והגירושין; הדת לרבות אוטוריטות דתיות, החברה הציונית-דתית והחינוך הממלכתי-דתי.

הדת היוותה מרכיב משפיע ומעצב בכל תהליך הנישואין והגירושין החל מההחלטה להתחתן דרך חיי הנישואין, ההחלטה להתגרש ועד הקשיים שלאחר הגירושין. בנוסף, הנחקרים נטו לייחס את רוב הסיבות למורכבות של התהליך שעברו לגורמים חיצוניים בדמות אוטוריטות דתיות המתווכות את ההיבטים ההלכתיים מבלי להתייחס להיבטים רגשיים אישיים או בשלות לחיי הנישואין. עוד עולה, כי כאשר הצעירים התלבטו לגבי החלטות משמעותיות בחייהם, הם פנו להתייעצות עם אותם גורמים הלכתיים המנהיגים את הקהילה וזכו לתשובות בעלות אופי קולקטיבי וחד-גוני. הם פנו להתייעצות עם רבנים גם במשך חיי הנישואין בשאלות כמו דחיית הבאת ילדים, קבלת החלטות לגבי השירות הצבאי, בעיות בין בני הזוג ושאלות הלכתיות שונות. בנוסף, הצורך לקיים מצוות דתיות הלכתיות הנוגעות ליחסים מיניים, יצרו מתחים ומריבות בין בני הזוג בעיקר בימים האסורים במגע וקירבה. הנחקרים מתארים כי מריבות בתקופה זו היו

עוצמתיות וקשות כיוון שערופך התקשורת ופיוס בעזרת מגע נחסם. יתר על זאת, עולה כי היה קיים פער דתי בין בני הזוג בקיום המצוות השונות. פער זה הוסיף מתחים וחיכוכים בין בני הזוג.

הנורמות החברתיות בחברה הצינונית-דתית כפי שעולה במחקר זה מעודדות ודוחפות את הצעירים להינשא כמה שיותר מהר. צעירים אלה חשו כי נישואין מוקדמים הם בגדר חובה חברתית אשר הניעה אותם להינשא מבלי להפעיל שיקול דעת נוסף. חלקם אף קובלים על העובדה שלא היה אפילו סיפק בידם להתוודע כהלכה לבן הזוג המיועד. יתרה מזאת, המסר החברתי יוצר לטענתם אשליה כי הנישואין יפתרו את כל הקשיים ויובילו אותם אל האושר המיוחל. כאשר החלום התנפץ מול חוסר הבשלות וליקויים נוספים שלא זוהו בזמן צפו ועלו, צעירים אלה חוו עצמם ככישלון. בנוסף, כאשר הם נתקלו בקשיים בחיי הזוגיות שלהם, הם חשו תחושה קשה של אכזבה חברתית נוכח ה"הילה" ותחושת האופוריה שנוצרו סביב הנישואין.

החינוך הממלכתי-דתי היה גורם נוסף שדחף את הנחקרים להינשא בגיל צעיר. לטענת הנחקרים, זרם חינוכי זה מעביר מסרים ברורים כי על הצעירים להתחתן מוקדם ככל האפשר. בנוסף, לטענתם לא קיימת בחינוך הממלכתי-דתי הכנה מספיקה, מתאימה והוליסטית לחיי נישואין. ההכנה שחוו היתה בעיקרה טכנית והלכתית ועסקה במצוות והלכות נידה. קושי נוסף שעולה מהראיונות היה הטענה על חינוך נפרד במסגרות אלו, שמשמעו שתקשורת בין אישית בין גברים ונשים מתקיימת לראשונה למטרות נישואין. הצעירים אינם רגילים בהתנהלות בקשר עם בן המין השני וכתוצאה מכך עולות תחושות ורגשות אשר הם נוטים לפרשם בטעות כאהבה ושמתגלות בהמשך הנישואין כתחושה שגויה.

דיון

בהתבסס על הסקירה הספרותית וממצאי המחקר, ניתן לומר כי הסיבות העיקריות אשר מובילות להחלטה להינשא בגיל צעיר, נעוצות בהיבטים דתיים, חברתיים, וחינוכיים.

ממחקר זה עולה כי **הדת** הינה גורם מרכזי ומשמעותי בחיי צעירים בני הציונות הדתית ומובילה אותם להינשא בגיל צעיר יחסית. ממצאים אלו משקפים את הלך הרוח ההלכתי המאפיין את החברה היהודית לאורך כל הדורות במה שנוגע לנישואין בגיל צעיר כבר בספרות חז"ל (שרמר, 1998). בארט (2012) טוענת כי לרבנים השפעה רבה על צעירים וההעדפה של אותן אוטוריטות היא להוביל לפשרות ולפתרון סכסוכים. מניתוח הממצאים עולה כי האינסטנציות הדתיות שמיוצגות בדמות רבנים המנהיגים את הקהילה יצרו אצלם תלות מרובה בגורמי שליטה חיצוניים, כך

שלמעשה בהחלטות קריטיות בחייהם הם לא חשו כי הבחירות שלהם נעשו באופן עצמאי. האוטוריטות המייצגות את הדת כיוונו לנישואין בגיל צעיר. באשר לפער הדתי בין בני הזוג, אריקסון (1987) מתאר כי במסגרת קשר אינטימי כמו נישואין, יש רצון להגדיר מחדש את העצמי. בקשר אינטימי יש גם מיזוג וגם עימות של זהויות. מניתוח ממצאי המחקר עולה כי הפער הדתי בין בני הזוג יצר אצלם עימות של זהויות.

באשר להיבט חברתי, על פי ניתוח הממצאים עולה כי ניתן לזהות **בחברה הציונית דתית** מרכיבים של חברה קולקטיביסטית דתית, אשר מצופה בה לפעול על פי הנורמה ולמען הקולקטיב. דפוסי החשיבה בחברות אלו ממוקדים בקשר, באינטגרציה ובהיטמעות (בארט, 2012; Cohen & Hill, 2007). כלומר, הפרטים בה מונחים לבחור אורח חיים בהתאם לנורמות החברתיות, מבלי לבחון את טובתם האישית, כאשר בחברה הציונית-דתית הנורמה של הקולקטיב הינה נישואין בגיל צעיר.

באשר להיבט החינוכי, **מערכת החינוך הממלכתי-דתי** מעודדת את הצעירים להינשא בגיל צעיר באמצעות תהליך של אינדוקטרינציה ושימוש בצידוקים ובאמירות הלכתיות. מניתוח ממצאי מחקר זה עולה כי החינוך הממלכתי-דתי פועל על פי דפוסים של חינוך אידיאולוגי. דפוסים של חינוך אידיאולוגי יוצרים קיבעון בטענה שיש רק דרך אחת לממש יעדים שעליהם חונכו ואין יכולת לערר על המסרים (גרוס, 2011; לם, 1991; Gross, 2006). כלומר, הוא מחנך את תלמידיו לאמת אחת והם צריכים לפעול על פיה. מסקירת הספרות וניתוח הממצאים עולה כי החינוך הממלכתי-דתי שם למטרה הנחלת תוכן ועיצוב זהותו של התלמיד כדתי. בחינוך זה מועבר מסר חוזר ונשנה כי על התלמידים להינשא מוקדם ובכך לממש את ייעודם.

מסקנות והמלצות

המסקנה העיקרית היא כי קיימים שלושה גורמים אשר השפיעו באופן משמעותי על עיצוב חווית הנישואין והגירושין: הדת כמכלול לרבות השפעתם של אוטוריטות דתיות, חברה בעלת אופי קולקטיביסטי, וחינוך בעל אופי אינדוקטריני. גורמים אלו הובילו לנישואין בגיל צעיר, בהמשך השפיעו על חיי הנישואין של בני הזוג, ולבסוף הובילו לגירושין בגיל צעיר.

למחקר הנוכחי השלכה משמעותית ותרומה רבה הן ברמה התיאורטית והן ברמה המעשית. ברמה התיאורטית, מחקר זה מהווה נדבך חשוב לספרות העוסקת בגירושין בגיל צעיר בחברה הציונית-דתית. זהו מחקר ראשון הבודק את שני המגדרים באוכלוסייה ייחודית זו אשר הינם

גרושים צעירים ציונים-דתיים. המחקר בחן גם את השפעתם ותפקידם של הדת, החברה הציונית-דתית ומערכת החינוך הממלכתית-דתית. אלו נמצאו כמשמעותיים ומעצבים בכל צמתי ההחלטות אשר הוזכרו לעיל. הם נמצאו גורמים שמאיצים את ההחלטה להינשא בגיל צעיר, מוסיפים על קשיי של נישואין, גורמים מעכבים לגירושין, ולבסוף גם מקשים על גירושין בגיל צעיר בחברה ציונית-דתית.

ברמה המעשית, המחקר הנוכחי חושף לראשונה את קולם הייחודי של הצעירים הגרושים בני ובנות הציונות הדתית. הידע שנלמד עשוי לסייע למערכת החינוך הממלכתית-דתי בבניית תכניות הכנה לחיי נישואים ובמסרים המועברים בה. תרומה נוספת היא בהצפת הטיעונים של צעירי החברה הציונית-דתית כלפי הרבנים כאוטוריטות בעלות סמכות, שיכולים לסייע בבניית מענה הולם למשפחות גרושות, ובפיתוח מערך תמיכה לגרושים.

ההמלצה החינוכית שעולה מתוך המחקר הינה לפתח תכניות לימודים ארוכות טווח שתוכל לתרום רבות להכנת הצעירים לחיי הנישואין. תכניות אלו יועברו ע"י איש מקצוע המוכשר לכך כגון יועצת בית הספר. המטרה העיקרית של פיתוח תכנית לימודים מסוג זה הינה לתת לבני הנוער מענה הן בהיבט התיאורטי והן בהיבט המעשי; בהיבט התיאורטי, הכנה לחיי נישואין תוך שימת דגש על מקומו האישי של התלמיד בתוך הזוגיות ועל הכנה רגשית. בהיבט המעשי, מתן כלים מעשיים לתלמידים, שמטרתם לבחון האם מערכת היחסים ובן הזוג מתאימים ונכונים להם, ובכלל זאת לתת לגיטימציה לזמן היכרות ממושך עם בן הזוג לפני הנישואין. היבט נוסף של תכניות אלו יידרש לעסוק בחיי הנישואין עצמם ובמהות הזוגיות, שאינה באמצעות עיניים הלכתיות בלבד כפי שמקובל כיום. עוד יתקיים שיח על קשיים בחיי הנישואין תוך בניית כלים להתמודדות, כדי למנוע ציפייה בקרב צעירים שעם הנישואין כל הבעיות יפתרו. בנוסף, יש לתת את הדעת על החשיבות שבהיערכות כלכלית נאותה במיוחד כאשר נישאים בגיל צעיר, לאור ביקורת שעלתה במסגרת המחקר על היעדרותה של הכנה כלכלית.